

KÖZÉPKORI TÖRTÉNELMÜNK (X.)

Z. Tóth Csaba (Pécs):

Pálosok keresése – „héjtól a magig”, a kezdetektől Gyöngyösi Gergelyig és tovább

Árva Vince pálos atya emlékének (1932-2008)

*„Te is Magyarország, édes hazám,
a pálosokkal fogsz növekedni és
ugyanazokkal fogsz hanyatlani.”
– régi mondás⁶⁰²*

Már rég fel kellett volna „fedeznem” a pálosokat, vagy ahogy eleinte nevezték magukat: a „Szent Kereszt remete testvéreit”, mert valóban őrizni látszanak egy kristálytisza és átfogó, mondhatni „centrális” magyar szellemiséget, testen és földön túli heroizmust, mely frissítően harmatozik az utókornak. Más szerzetesrendeknek, tanító közösségeknek is múlhatatlan érdemei vannak történelmünkben, mégis a pálos rend egy kivételes szellemi hídnak látszik a régi magyarok és az újkor között. De jómagam sokáig igyekeztem mélyebbre, régebbi időkbe hatolni a magyarság gyökereinek keresésében, ezért a középkor etekintetben „kimaradt”, leszámítva a Fehéregyháza-kérdésben tett „kirándulásomat” 1998-ban⁶⁰³. Mígnem legutóbb, 2016 nyarán újra elővettem a pilisi múlt szertehullott „héjait”, darabkáit, s föllemkesülve a Pilisszántón talált nagyszerű leletektől (keresztes kő, gótikus templom alapfalai), áttanulmányoztam Gyöngyösi Gergely, pálos rendi hitszónok, majd rendfőnök két kisebb írását, és a páratlanul értékes rendi krónikáját is⁶⁰⁴. Ezekben az igazi kincsekben fölragyog a magyar „pálos” szellem esszenciája, „magva”, mely Gyöngyösinél valóságos üstökösként szánt végig a magyar égen.

A „héj”

Noha maga Jézus a Getsemáni-kertben nem azt kérte az Atyaistentől, hogy a követőit „vegye ki” a világból (Ján. 17,14), mégis egy időre megjelent a szerzetesség, a kivonulás intézménye, lényegében az előző korszakok alapjain, a világi társadalom egyfajta „élő

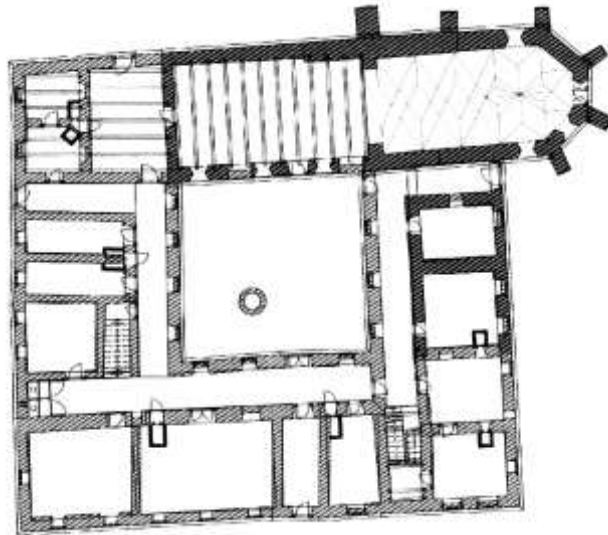
⁶⁰² Et tu Hungaria, mi dulcis patria, cum Paulinis crescis, etcum itidem decrescis (Sörédi Pál nyomán).

⁶⁰³ Országépítő, 1999/1, 3.

⁶⁰⁴ Epitoma, Directorium, 1514-1520 k., Bp., 2011., Arcok a magyar középkorból, 1983., Vitae fratrum, 1988.; még a kedvenc szavárdjaim is megtaláltam a pálos „őstörténetben”, egy *Zovárd* testvért 1300 körül (Gyöngyösi 17. fej.), a *Zovárd* nembeli Fugyi családot, mely támogatta a pálosokat (uo. 21., 29. fej., Szt. Jeromos kolostor, Fugyivásárhely, Bihar vm.), vagy a Márianosztra közelében lévő *Zuvár*-hegy várának romjait, mely az Esztergom környékén szintén birtokos másik Zovárd-ágról kaphatta nevét, s amelynek köveiből a nosztrai kolostort építették (1352, uo. 26. fej. „Nosztra” vár, vö. a Zovárd nemzetségről, Karácsonyi III. 1., Knauz II.).

lelkiismereteként”. Az egyetlen hazai alapítású pálos rend „kivonulóinak” története IV. Béla király uralkodása idején kezdődött (1235-1270), amikor a tatárjárás és a hatalmi harcok miatt kialakult áldatlan állapotok szinte kihajtották az embereket a „pusztába”, rengetegbe, ahol barlangokban vezekeltek mások bűneiért. A remete rend azután az Anjouk alatt indult virágzásnak, kapta hófehér öltözetét, és a nevét az első remete szentről, Thébai Pálról (Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae, 1322), s megvetették lábukat az egész országban és külföldön is, elsősorban Lengyelországban, Nagy Lajos király leánya, Hedvig révén, bár lengyel alapítóként Opolei László herceg neve is felmerült. Itt a másodvirágzásuk a 16. századtól kezdődött, amikor nálunk, a mátyási fénykor után a török rendezkedett be százötven keserű esztendőre, illetve a Habsburg-uralom sem volt túl kegyes, és II. Lipót, a „kalapos”, felvilágosult uralkodó több más szerzetesrenddel együtt a magyar pálosok működését is betiltotta (1786), s ezt I. Ferenc sem oldotta föl rájuk vonatkozóan (1804)⁶⁰⁵. Így ma is a lengyel pálos rend „filiájaként” működnek maradék pálosaink, a maradék hazában.

Az eredeti, magyar pálos rend első központja a Pilisben, a Visegrádi-hegységben alakult ki, a királyi vadászterületen, bár korábban is létezett hasonló, eleinte az ágostoni regulát követő remeteség Pécs közelében, a Jakab-hegyen (1225), majd ők is pálosok lettek.

A (szent)jakab-hegyi kolostor alaprajza
(Buzás Gergely nyomán F. Romhányi 2010)

A hagyomány szerint a pilisi remetéket Özséb, esztergomi kanonok gyűjtötte maga köré⁶⁰⁶, majd felépítették a legendás Szent Kereszt (Sancta Crux, magyarul Keresztúr) monostorukat, valamikor Béla király uralkodásának vége felé⁶⁰⁷, s a szentlászlóit, szentlélekit is jóval 1270 után⁶⁰⁸. Gyöngyösi nem írja le, hogy pontosan hol állott ez a Szent Kereszt főkolostor, rendház, csak annyit, hogy „Esztergom mellett”, forrás és egy „Hármas-barlang” közelében. Romjait Pilis falunál vélték megtalálni az 1866-ban Scitovszky hg.primás jóvoltából idetelepülő pálosok, mely így kapta a Pilisszentkereszt nevet, azonban kiderült, hogy itt a III. Béla által letelepített ciszterciek apátsága állott, melyet Gerevich László tárt fel, s a romok között megtalálta

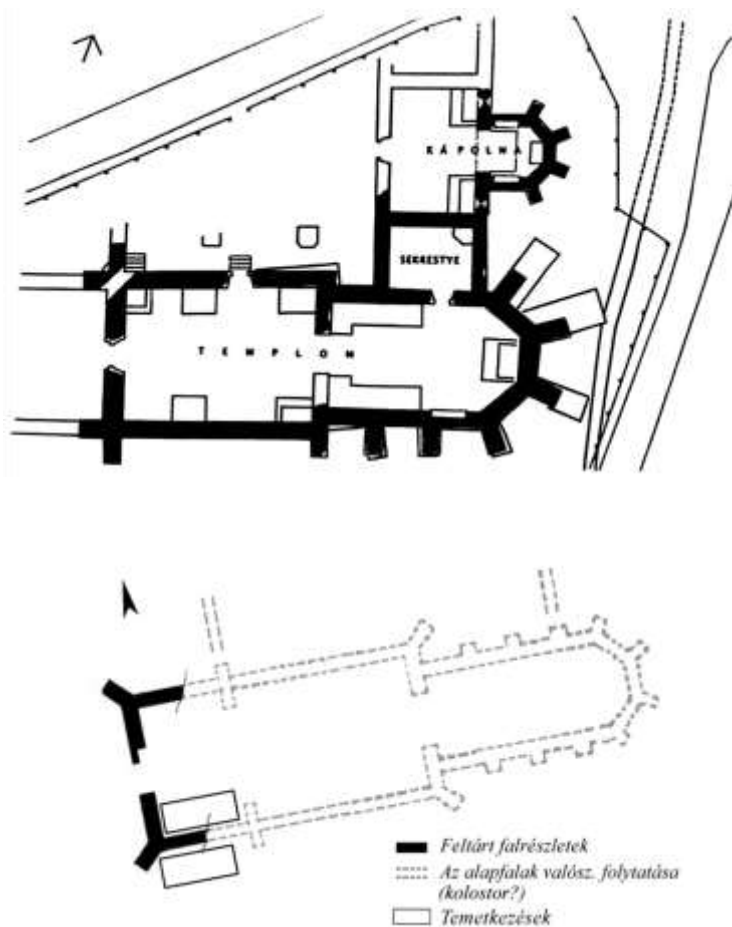
⁶⁰⁵ Sörédi Pál, 2010, Galla Ferenc 2015, p. 458.

⁶⁰⁶ Eusebius, † 1270, neve egyetlen egyszer fordul elő az okleveles anyagban, 1255-ben, ekkor még az esztergomi káptalan prebendáriusa, javadalmasa, Knauz: Monum. eccl. Strig., I. 428-429, Hervay 2007; Gyöngyösi néhány adata pontatlan, kerekítette az évszámokat, ha nem állt rendelkezésére írott forrás, oklevél.

⁶⁰⁷ Egy 1263. évi oklevélben, mely felsorolja a remeteségeket, ez a rendház még nem szerepel, az okiratban „Pilus sziget” Révfülöpre vonatkozhat, Solymosi, 2005, Hervay 2007, Knauz II. 610.

⁶⁰⁸ A pilisszentléleki klostrotot IV. Béla vadászházából alakították ki, régi nevén Pilis szigeten, Benedek-völgyben, Hervay 2007, Gyöngyösi 13-14. fej.; a régi magyar nyelvben a sziget elszigetelt helyet, szegletet, zugot is jelenthetett, Sziget nevű erdőrészt ma is van a Holdvilág-árokától északra.

és rekonstruálta az 1213-ban meggyilkolt Gertrudis királyné⁶⁰⁹ síremlékét is. Felmerült, hogy a Pilis-hegytől nyugatra, a Kesztlőc⁶¹⁰ közelében lévő Klastrompusztán állt a Szent Kereszt kolostor, ahol több barlang, forrás is található, s ahol Méri István régész tárt föl egy gótikus templomromot⁶¹¹, de legutóbb 1998-ban, Pilisszántón is kiástak középkori, támpilléres templommaradványokat a régészek, Molnár Erzsébet és Kocsis László. További ásatások, geomagnetométeres felmérések kellenek S. Crux megtalálása érdekében, mert nyilván csak ott lehet szerzete-eket feltételezni, ahol volt kolostor is⁶¹². Megfontolandó egy 1289. évi királyi adományozásban a Szent Kereszt kolostorral határos Ilewkew föld neve⁶¹³, ami, ha nem Jókót jelent, talán azonos a Szántó fölött – de Klastrompusztától is azonos távolságra lévő –, a Pilis-hegy keleti felén ma is megtalálható Éles-kővel, melynek eredeti neve lehetett Illye-kő, azaz Illés-kő, bár az Illés személynév az okleveleinkben általában a görög-szláv Elyas, Elya, Elie alakokban szerepel⁶¹⁴.

A klastrompusztai és a pilisszántói templom alaprajza

⁶⁰⁹ Ld. Anonymus 9.: „...most is a rómaiak legelnek Magyarország javaiból”, ti. a német-rómaiak s az egyház.

⁶¹⁰ Lat. castellum, szláv kostolec, kis vár, erődtemplom (Kiss L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára).

⁶¹¹ Klastrompusztán valószínűleg a Borovszky által említett „esztergomvidéki benedekrendi apátság” lehetett, Mo. vm.-i és városai, Esztergom vm., vö. Kesztlőc sokáig a garamszentbenedeki apátság birtoka volt.

⁶¹² Csánki Dezső még Szántóra helyezte Szent Keresztet, Mo. tört. földr., I. 15, vö. 1725: *In pago Santo templi veteris rudera extant*; 1754: *Veteris ecclesie rudera supersunt*, uo., Mali László: Pilisszántó műemlékei.

⁶¹³ Hervay 2007, DAP II. 401., Gyöngyösi-krónika 14.

⁶¹⁴ Vö. Knauz II., többször, és Ellye- vagy Ölle völgy, volt zselici ágostonos prépostság, Illyefalva Erdélyben, vagy Sveti Ilie elnevezések a délszláv országokban; ld. még 1.Kir. 17,4, Illés próféta legendájában a holló és a remeteség motívuma párhuzamosak Thébai Pál történetével; másfelől ez a névadás utalhat a Szt. István előtti bizánci orientációkra is.

Mint Szőnyi József, volt pilisszántói polgármester, helytörténész felhívta a figyelmet, e hajdani főmonostor Szántón állhatott, mivel a Lazarus-térképen (1528) nem Kesztlölc szerepel, hanem „Zanto”, és a budaszentlőrinci pálos központ „S. Paulus” néven, itt őrizték ugyanis Remete Szt. Pál ereklyéit 1381 óta, tehát a térkép készítőjének lehetett egy pálos helyismerete, szimpátiája. Erre mutathat az is, hogy a szerémségi Szalánkemént öles betűkkel jelölte, mintha utalna Zalánkeméni Jánosra, aki másodszor épp 1523-1528 között volt rendfőnök⁶¹⁵. Szántó mellett bizonyíthat, hogy találtak itt, nem messze a középkori templomromoktól egy tüskés-indás kereszt-kőfaragványt, amely szinte szó szerint utal az első pálosokra, a „Szent Kereszt remete testvéreire” (fratres heremitae Sanctæ Crucis), akiknek a jelmondata is „In Cruce salus”, Keresztben az üdvösség volt⁶¹⁶. Nem kizárt, hogy az életfa-típusú, kissé az Anjou-liliomot is idéző, de közelebbi párhuzam nélküli keresztfaragvány akár Velencéből is érkezhett az ereklyéssel, oda pedig talán Egyiptomból került, ahol a kopt keresztényeknél létezik egy hasonlóan „tüskés” kereszt-motívum, bár ez modern kori, és indás-leveles végű keresztet onnan még nem ismerek. Egy laboratóriumi kőzetminta-vizsgálat eldönthetné a kereszt kő eredetének kérdését. Gyöngyösi és az oklevelek szükségességé az első főmonostor pontos helyével kapcsolatban egyébként érthető: óvni akarhatták, hogy ne legyen zarándokhely a szent csöndben élő, Istent kereső barátok otthona. A Lazarus-térkép viszont finoman jelezte Szántót. Jobban illik Pilisszántóra egy 1297. évi okirat meghatározása is, mely szerint Szent Kereszt a Pilis erdejében van, „sancta Cruce de silua Pelys”⁶¹⁷, s egy 1393. évi okirat szerint a *szántói* pálosoknak volt birtokuk Pilis-csabán⁶¹⁸.

A Lazarus-térkép részletei (1528),
„Zanto, S. Paulus, Salankemen” föltüntetésével

⁶¹⁵ Szalánkemén várát (Slankamen, Dragasevci, Szerbia), melyet először 1441-ben említenek, amikor Brankovics György birtokában volt, 1521-ben lerombolták, majd 1526 után újjáépítették a törökök. A helységnek volt ugyan egy premontrei, majd pálos rendi Szt. Péter-klastroma, de ez már 1393-ra elnéptelenedett, elpusztult. Ld. F. Romhányi 2000, Gere László: Várak a Szerémségben.

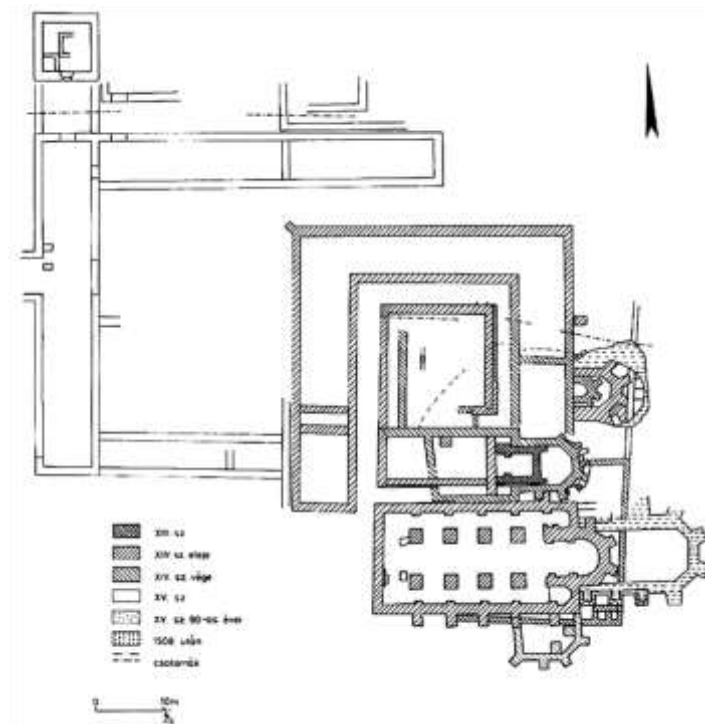
⁶¹⁶ Szentek élete, I., Boldog Özséb, emléknepja a Magyar Szentekkel és Boldogokkal együtt nov. 13.

⁶¹⁷ Knauz II., 418.

⁶¹⁸ O.Lvt. 8014, Borovszky, i.m., Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., II. A veszprémi pps. budai főesperessége.

A pilisszántói keresztes kő (balra, 80 x 40 cm, ca 80 kg), mellette egy antik és egy mai, kopt keresztforma

A budaszentlőrinci főkolostor periodizált alaprajza
(Bencze Zoltán nyomán F. Romhányi 2010)

A pilisi kezdetek után, 1308-tól a Budához közelebbi Szentlőrincen működött a pálos anya-kolostor⁶¹⁹, melyet többször bővítettek, gazdag adományokkal láttak el, különösen Nagy Lajos és Mátyás király. Falai közt magas színvonalú szellemi élet folyt, itt élt a rendi értelmiség „hét szabad művészetben” jártas színe-java, Zalánkeméni János, a belépése előtt törökverő Hadnagy Bálint, Csanádi Adalbert, Szombathelyi Tamás, Báthory László, a Biblia első magyar fordítója

⁶¹⁹ A kolostor feltárt alapfalai Bp., II., Budakeszi úton, a János-hegy és a Hárs-hegy közötti völgyben.

(részletek talán a Jordánszky-kódexben maradtak fenn), Vince testvér, jeles kőfaragó és Gyöngyösi Gergely is, aki általános rendfőnök volt 1520-22 között, de a betegsége miatt le kellett mondania tisztségéről. Ez nagyjából a „héj”, a pálos keletkezéstörténet külső problematikája, melyet legalább az utóbbi másfél évtizedben már illett volna jobban rendbetenni régészeti, az újabb szántói leletek fényében.

A „mag”

A különböző vallási közösségek alapítását általában misztikus jelenségekre vezetik vissza, s a pálos rendnek is van egy „láttnoki” eredetmondája, mely a „maghoz”, centrumhoz visz közelebb: Özséb, a pilisi remetesége elején egyszer fényt látott az éjszakai erdőben, mely más, kisebb fényeket gyűjtött maga köré, olvasztott egygé. Ebből a csodás jelből Özséb megértette, hogy feladata összegyűjteni, közösséggé alakítani a szétszórtan élő remeteket, szent vezeklőket. E pilisi „hőskorszakról” később verset is írt egy pálos testvér, Varsányi István⁶²⁰:

*Egykor az úttalan erdőt járva-kutatva atyáink
Sziklafalak mentén néhány kicsi házat emeltek,
Szétszórt barlangok mélyét is jól kikutatták.
Itt a kegyes remeténk s papi férfi, Özséb, alapítja
Vége a rend házát, s a keresztnek szent neve címe.
Lassan a testvérek barlangjukat elhagyogatják,
S kezdenek együtt szigorú szent zárdai életet élni.
Innen terjedt szét a világon Pál remetének
Rendje: amelyben az erkölcs és ruha folttalan egyként,
Így lesz majdan a kis forrásból nagy folyam árja.*

A kis forrásból valóban széles, nagy folyam, a kis fényből nagy világosság lett a 15-16. század fordulójára, s ez a legtisztábban Gyöngyösi Gergely (1472-1531) műveiben jelenik meg, az *Összefoglalás*-ban (Epitoma, 1514 k.) és az *Útmutató*-ban (Directorium, 1520 előtt), valamint rendi krónikájában, a *Remete Szent Pál testvéreinek életé*-ben (Vitae fratrum), melyet halála után folytattak rendtársai. Jótanácsaiból, intelmeiből, melyeket a szerzeteseknek és a rendi vezetőknek szán – az Epitomát a saját rendi előljárójának, Lórántházi Istvánnak ajánlva, a Directoriumot pedig egy római bíborosnak –, kiragyog egy „reformatori” szellem, egy határozott, de szeretettel, figyelmes bölcsesség, mely ma is vonzó, példamutató, megújító hatású lehet az ezernyi „héj” páncélja alatt rejlő „mag” keresésében. A kommentárok kiemelik Gyöngyösi hangvételeinek és bibliográfiai hivatkozásainak (pl. Platón, Szókratész) „reneszánsz, humanista” jellegét, *devotio moderna*-ját, azonban ez a világosságra, egyenességre törekvés valójában már ott volt két-háromszáz évvel korábban is, a virágzó skolasztikában, a nyugati középkor kevésbé tárgyalt filozófiai irodalmában, nagy, szellemi küzdelmeiben, melyeket főként az arab bölcselők által közvetített sajátosan „okos”, ma már kizárólag haladónak tekintett magyarázatokkal, „kettős igazságokkal” vívtak Párizsban, Spanyolországban és Itáliában, elsősorban a domonkosok, Aquinói Tamással (1225-1274) az élen, aki egyébként személyesen is pártfogásába vette az esztergomi Özséb atya rendalapító kezdeményezését.

Mi is ez a Gyöngyösi-féle hangvétel, gondolkodásmód? Jómagam nem írhatok mást, mint ami a szövegekből felém sugárzott, majd visszhangzott az eddigi és mai szellemi tapasztalataimban, s az alábbi rövid észrevételeket lehet akár „szubjektívnek” tekinteni, mondván, a Bibliában is benne van minden, és mindennek az ellenkezője, ám most is, mint mindig, elfogulatlanságra törekszem, híven Gyöngyösihez, aki így szól a rendi tanácsnokokhoz:

⁶²⁰ Gyöngyösi 8., Csonka Ferenc fordítása.

„elfogulatlanoknak kell lenniök, nem csupán feljebbvalóik akarata szerint beszélniök, máskülönben nem kerülük el sem névleg, sem tényleg a talpnyalás vadját” (Epit. VI.). E regulák „genezisének” vizsgálatánál mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy Gyöngyösi a római évei alatt írta őket, amikor a Santo Stefano Rotondo melletti pálos rendház priorja volt 1513-1520 között, ott is jelentek meg a pálos rend pénzén, tehát elsősorban a római tapasztalatait sűrítette össze bennük. De a hazai viszonyokra is célozhatott velük, amihez nem lehet említés nélkül hagyni egy anekdotáját, melyben leírja: 1477-ben a rendfőnök azzal tréfálta meg az egyik novíciust a felvételnél, hogy „bűnéül” róttá föl, hogy katolikus, mire ő ezt hevesen tagadta, a testvérek nem kis derűtségére (Vitae fratrum, 58.). Akár így, akár úgy, vagy így is, úgy is, de igazi, „magyaros” nyíltsággal szembeszáll a különféle emberi hibákkal, vétkekkel, elfogultságokkal, egyházon belül és kívül, amiért Gyöngyösit is érthették viszontbírálatok (Dir. prológusa). Ugyanakkor jó pszichológiai-pedagógiai érzékről tesz bizonyosságot, amikor leírja a kisebb vétkek kezelését: „*Tapintatosan úgy kell tehát eljárni, hogy olykor az alárendeltek hibáit bölcsen észrevétlenül kell hagyni, s bár hallgatunk róluk, mégis rájuk kell mutatni, hogy amikor a vétkes rádöbben, hogy leleplezik, és azon tűnődik, hogy mégis csöndben eltűrik, riadjon vissza vétkei gyarapításától, s maga bíraskodván büntesse meg önmagát.*” (Epit. XXIII.)

Másfelől, Gyöngyösit olvasva felbukkanhat egy meglepő párhuzam, amit a templomos lovagrend „titkos” statútumaiban lehet tanulmányozni, melynek részletei magyarul is megjelentek egy vékonyka füzetben, 1878-ban⁶²¹. Ez a templomos párhuzam ugyanis, a hasonló szellemiség mellett, két helyen szinte szó szerint előjön Gyöngyösinél, amikor arról beszél, hogy „*félelmetes légy a vétkesek és engedetlenek szemében, nagyon szelíd és barátságos viszont minden békés és engedelmes iránt*” (Epit., V.), mely a templomosok első regulájában így hangzik: „*Krisztus barátai tiszták és jóakarók, de mint ellenségek feketék és rettenetesek*”, igaz, Gyöngyösi egyúttal puhít ezen a sarkos kijelentésén: „*Légy hasznára mindenkinek, ne árts senkinek! ... atyai gondoskodást tanúsítva mindenkivel szemben*” (uo.). Másrészt mindkét szöveg felidézi Jézus szavait a farizeusok ellen (Mt 23,4): „*Kibirhatatlan terheket raknak alattvalóikra, amelyeket maguk egy ujjnyival sem akarnak megkönnyíteni*” (Epit., XXVI.), és a templomos rendszabályzatban: „*Látjátok őket, mint összehordanak nehéz és elviselhetetlen terheket és rakják az emberek vállaira, melyeket ők maguk ujjukkal mozdítani sem hajlandók*”⁶²². Talán az sem csupán véletlen, hogy Gyöngyösi négy könyvet is ajánl a kolostoroknak Clairvaux-i Szt. Bernáttól (1091-1153), a cisztercita rendalapítótól, s legtöbbször őt idézi, aki a templomos lovagrend megalakulásakor irányadó exhortációt, dicsérő szavakat, és regulát is írt a lovagoknak az első nagymester, Hugues de Payens kérésére⁶²³. Gyöngyösi könyvespolcán mindezek a művek ott lehettek, használhatta őket⁶²⁴, s nagyon is valószínűnek tarthatjuk, hogy magyar pálosként a szívében, elméjében őrizhetett egy szimpátiát az 1314-ben oly méltatlan véget ért híres lovagrend iránt. Érdekes, hogy Gyöngyösi a krónikájában (18. fej.) nem emlékezik meg a templomosok meghurcoltatásáról, a *negatívumról*, de az 1317. évnél megemlíti a *pozitívumot*, hogy „*Jézus Krisztus katonáinak új rendje*” megalakult Portugáliában. E rendbe állítólag beléptek volt templomosok, akik résztvehettek Kolumbusz útján is, de arról nincsenek adatok, hogy ekkor mentek-e portugál vagy magyar pálosok az Újvilágba, valamivel később viszont igen, Dél-Amerikába⁶²⁵. Gyöngyösi többször beszél krónikájában „harcról”, Krisztus „seregéről”, utalva

⁶²¹ Barach Benedek ismertető előadásai a Corvin Mátyás Páholyban, a német kiadás nyomán: *Die Geheimstatuten des Ordens der Tempelherren nach der Abschrift eines vorgeblich im vatikanischen Archive befindlichen Manuscriptes, zum ersten male in der lateinischen Urschrift und in der Deutschen Übersetzung herausgegeben von Dr. Merzdorf*, Halle, 1877. Az eredeti valószínűleg azáltal került napvilágra, hogy Napóleon a pápával, VII. Piusszal együtt 1811-ben Párizsba vitette a vatikáni titkos archívumot. Néhány évvel ezelőtt „Chinon-pergamenek” címmel jelentette meg a Vatikán a templomosok elleni perek jegyzőkönyveit.

⁶²² I.m., 18. szakasz, Az Antichristus synagogájáról, vö. Mt 15,8, Ján Jel. 3,9.

⁶²³ *De laude novae militiae*, Az új lovagság dicsérete, 1120 k.

⁶²⁴ Nem tudjuk, mi volt a *Liber eruditionum*, a Tudás, vagy Felvilágosítás Könyve, melyet szintén ajánl, Dir. VII.

⁶²⁵ Vö. J. József Dániel Mihály: Pálosok könyve, Fehér Lovag, VII, 2005.

a pálos szerzet „lovagi” jellegére, átvitt értelemben, a jó és rossz erők közötti *szellemi* harcra, és Szt. Bernát is szól a templomosoknak írott levelében a lovagok kettős harcáról, a test kísértései és a gonosz égi seregei ellen⁶²⁶.

De, hogy megmaradjak magam is a „túl sok és a kevés között” (Epit., XXIV., idézve Arisztotelészt), bármennyire is szerteágazó ez a pálos szellemi csomópont az utolsó magyar aranykor érett fényeiben, a török hódítás előestéjén, legyen elég ennyi az ismertetésből, az egyházi és a templomos kontraszt, az állami-intézményi, pénzhatalmi túlzások és az egyre szűkösebb valódi élet között, s álljon itt egy kis csokor Gyöngyösi Gergely „reguláiból”, beszéljen ez a ragyogó szellem, találja meg benne minden mai magyar a „hidat”, kedvet a lelki újjászületéshez, szellemi felébredéshez, „hitben vagy látásban”, egyházban vagy a „laikus” életben, most és különösen a jövőben, az Igazság Szellemének Nagyobb Dicsőségére! Úgy vélem, épp ez az, ami igazán keresztény, egyetemes és centrálisan magyar bennünk és a „pálóságban” is: az *Igazság* szeretete s a *Szeretet* igazsága, mely a „világi” életünkben akar megvalósulni!

Hadnagy Bálint, pálos rendfőnök (1532-36), szerzetes író, a *Budaszentlőrinci csodák* első összegyűjtője és kiadója 1511-ben (felirat: *Ne corrumpas laborem meum*, ne rontsd le munkám, Gyöngyösi-krónika, 1983, p. 247.)

Bibliográfia

- Arcok a magyar középkorból, ford. Árva Vince, Csonka Ferenc, Csanád Béla, Bp. 1983.
Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig. Bp. 1938.
Bártfai Szabó László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban, Bp. 1935.
Borovszky S.: Magyarország vármegyéi és városai, 26 kötet, Bp. 1896-1914, CD-ROM
Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I-III, Bp. 1890-1913.
F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp. 2000.
F. Romhányi Beatrix: Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon, Aetas, 2005/4.
F. Romhányi Beatrix: A pálos rendi hagyomány az oklevelek tükrében. Történelmi Szemle 50 (2008). 289–312.

---

⁶²⁶ Efez. 6,12,16-17.

- F. Romhányi Beatrix: „*A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn...*” – pálos gazdálkodás a középkorban, Bp., 2010.
- Galla Ferenc: Pálos missziók Magyarországon a 17-18. században, Bp., 2015.
- Guzsik Tamás: A pálos rend építészete a középkori Magyarországon. Bp. 2003.
- Guzsik Tamás, Fehérváry Rudolf: A pálosrend építészeti emlékei a középkori Magyarországon. Bp. 1980.
- Gyöngyösi, Gregorius: Vitae Fratrum Eremitarum Ordinis S. Pauli Primi Eremitae. Ed. F. L. Hervay. Bp. 1988.
- Gyöngyösi, Gregorius: Összefoglalás, Útmutató (Epitoma, Directorium), Bp., 2011., ford. Bel-lus Ibolya, szerk. Sarbak Gábor (latin-magyar-ném. kiadás, részletes bibliográfiával)
- Györffy György: Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. I-IV. Bp. 1963-1998.
- Hervay F. Levente O.Cist: A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In: Magyar Egyháztörténeti Emlékek. Bp. 1984. 159-171.
- Hervay F. Levente O.Cist: A pálos rend eredete. In: Decus solitudinis. Pálos évszázadok. (Rendtörténeti tanulmányok IV/1). Szerk. Öze Sándor – Sarbak Gábor. Bp. 2007. 57-65.
- Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, I-III., Bp., 1900-1903.
- Kisbán Emil: A magyar pálosrend története. Bp. 1938.
- Knauz Nándor: Monumenta ecclesiae Strigoniensis, I-II., Esztergom, 1882.
- Mályusz Elemér: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 3 (1945). 20-21.
- Miracula Sancti Pauli primi heremite. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511. Kiadta, fordította, a tanulmányt és a jegyzeteket írta Sarbak Gábor. Debrecen 2003.
- Sarbak Gábor: Gyöngyösi Gergely, 1472–1531. Correctio correctionis. In: Ghesaurus. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp., 2010. 115-122.
- Sarbak Gábor: Pálosaink írásbelisége a középkor végén, Vigilia, 2001/2.
- Sarbak Gábor: Remeték a Jakab-hegyen. Megjegyzések a pálos rend pécsi kezdeteihez
- Solymosi László: Pilissziget vagy Fülöpsziget? A pálos remeteélet 13. századi kezdeteihez. In: Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Szerk. Angi János – ifj. Barta János. Debrecen 2005.
- Sörédi Pál: Częstochowa és a pálosok, 2010.
- Árva Vince atya előadásai az interneten, írott és video-formában
- Szönyi József: Hol volt a pálosok Szent Kereszt kolostora? 3. rész, Youtube (5. percnél a Lazarus-térkép Szántó feliratáról)

Elsődleges források:

- DAP = Documenta Artis Paulinorum I-III., Gyéressy Béla gyűjtése. Közreműködött Hervay F. Levente. Szerk. Tóth Melinda. Bp. 1975-1978.
- Inventarium privilegiorum omnium et singularum domorum ordinis heremitarum sancti Pauli primi heremite. (Liber viridis). Egyetemi Könyvtár, Bp. Cod. Lat. 115. ff. 1-89.
- Gyöngyösi Gregorius: Vitae fratrum ordinis fratrum heremitarum s. Pauli primi heremite. – 4°. Két példányban. Az egyik XVI. századi p. 228. Ez: „Catalogo inscriptus monasterii Lepoglavensis.” A másik példány XVII. sz. másolat. Első lapján ez áll : – „Ipse liber est fratrum Eremitarum ord. s. Pauli primi eremite monasterii Chaktornensis (kihuzva és föléje írva: Lepoglavensis) catalogo inscriptus 1695.” „Pro hoc libro datus est monasterio Chaktornensi alter, Annali apparatus ad theologiam. Eamque permutationem ratam gratamque habuit conventus. Actum a. 1743.” – „Recompactus cura a r. p. Nic. Benger, 1758.” – Ujabb pótlásokkal 280 lap. (Catalogus Librorum Manuscriptorum, Bp. 1889, ELTE Egyetemi Könyvtár kézirat-katalógusa)

Válogatás Gyöngyösi Gergely kisebb írásaiból

Epitoma – Összefoglalás

Már a régi egyházatyák ... minden közéleti és személyes elfoglaltságot háttérbe szorítva az igazság keresésével és megírásával foglalkoztak, mert úgy gondolták, hogy sokkal nagyszerűbb és méltóbb az isteni és emberi világ természetét kutatni és megismerni...

...nemcsak az égi haza dicsőségét kell megmutatni, hanem azt is fel kell tárni, hogy életünk útján az ősellenségnek hány kísértése rejlik.

...elfogulatlanoknak kell lenniök, nem csupán feljebbvalóik akarata szerint beszélniök, máskülönben nem kerülük el sem névleg, sem tényleg a talpnyalás vádját.

...odavész minden józan ítélet, amikor a lényegét érzem hatja át.

El kell távolítani azokat a vezetőket, akik magán, illetve aljas érdekből a kegyeltjeiket emelik fel – mellőzve a náluk sokkal jobbakat.

Bizony, névleg sokan vannak a szerzetesek, ténylegesen azonban kevesen.... A rend birtokában levő helyeken megfelelően elhelyezhetnek olyanokat, akik keresztülhúzzák és keresztülhúzzák a gonoszok terveit, leleplezik a cselvetéseiket, szétzilálják a hurkaikat, elszaggatják a hálóiakat, megghiúsítják a gonoszok ellenséges szándékait.” (Zsolt. 64,6-10)

...ne altassa el a lelkiismeretüket semmiféle hízelgés, ajándék és szolgálat, ne vesztegessék meg őket könnyen, s ne váljanak engedelmességgel megszelidített, néma kutyákká a romlottakkal szemben.

...ne hanyagolja el a belső dolgok felügyeletét, a külsőkkel való foglalkozást, és a belsők iránt érzett aggodalma miatt ne tanúsítson kisebb figyelmet a külsők iránt, hogy ne roppanjon össze a belsők súlya alatt, míg a külsők felé fordul, vagy midőn csupán a belsőkkel foglalkozik, ne mellőzze felebarátai külső dolgait.

Egy nagy és kiváló férfiúban ugyanis nincs dicséretesebb és méltóbb az engesztelhetőség-nél és a kegyességnél, a lelki nagyság pedig igazságosság, emberszeretet és rokonszenv híján csak nyerseségnek és érzéketlenségnek mondható. Ki kell tehát kapcsolni a haragot, különösen a büntetés során. Aki haragszik, a büntetéskor sohasem jár középúton a túl sok és a kevés között.

Mindazonáltal többen csak névleg pásztorok... Nem hallgatok, hanem beszélni fogok... Mert már szinte mindenki csak a magát keresi, a saját kényelmét és javát tartja szem előtt.

Sokan megmosott kézzel, tiszta arccal és fehér ruhában az ördögöt tisztelik... mást énekelnek, és mást gondolnak... Mindezekre ügyelni kell... az legyen a szívükben, amit kiejtenek a szájukon...

...szükséges a hatékony figyelem, amely az első elhatározástól kezdve kitartó.

Mindenki ura a maga akaratának, és döntésében szabad.

*...a mi előjáróink és prédikátoraink, akik kakasok voltak, kasztráltak lettek, olyan kuttyák, amelyek nem tudnak ugatni, nem ők prédikálnak a népnek, hanem a nép prédikál róluk.” (...)
„A papok a szellemüket edzik, és annál alkalmasabbak a bölcs és értelmes feladatokra, minél kevésbé edzik testüket*

...írj könyveket, hogy a lélek is jóllakjék.

Directorium – Útmutató

...a világi életben tizenkét fajta fonákság van, nevezetesen: bölcs ember alkotások nélkül; öreg vallás nélkül; ifjú engedelmesség nélkül; gazdag alamizsnálkodás nélkül; asszony szemérem nélkül; férfi bátorság nélkül, viszálykodó keresztény, fennhéjázó szegény, igazságtalan király, hanyag püspök, fegyelem nélküli nép, törvény nélküli emberek.

...inkább tartózkodjanak az üres, mint a trágár beszédétől...

Ha beleunnak a lelkigyakorlatokba, forduljanak a testgyakorlás felé.

Három dolgot kérjenek gyakran az Istentől, nevezetesen: a megvilágosodás kegyelmét, bölcsességet, hogy megkülönböztessék a jót a gonosztól, s hogy képesek legyenek a jót cselekedni.... Törekedjenek arra, hogy az legyen a szívükben, amit a szájuk kimond.

Igyekezzenek hasznos és világos műveket gyakrabban olvasni, mint bölcseket, hogy fejlesszék értelmüket, lángra lobbantsák szeretetüket az Isten iránt, a mások és saját maguk üdvére.

Kétes dolgokat igazak gyanánt ne prédikáljanak, se üres meséket... (1.Timót. 1,4, 2.Timót. 4,3, Titus 3,9)

Nem kell a gyerekeknek mindig könyvekkel és komoly dolgokkal foglalkozni, és aránytalanul nagy feladatokkal terhelni őket, amelyektől elcsigázva csuklanak össze. A növények is kevés víztől növekednek, a soktól tönkremennek.

Szaporítsák és védjék a méheket, hogy legyen méz és viasz mind a rendház, mind a templom számára. (a méhészkedő remetéknek, akik az ún. kaptárköveknél újrahasznosíthatták a meghatározhatatlan korú pogány kultusz helyeket, egy szerves metafora lehetett a Sámson-legendában az oroszlán teteméből rajzó méhek példázata, Bir. 14,5-9: az oroszlán a „pogányságnak”, a teteméből rajzó méhek méze pedig a megváltás ambróziájának lehetett számukra a megfelelője, ld. A rejtélyes kaptárkövek, Youtube; ld. még Fortitudo, az egyik sarkalatos erény szimbóluma, és „leo viridis” az alkímiában, a Geheime Figuren-ben a Mons Philosophorum ábráján, vagy a templomos lovagok egyik jelmondata: Ut semper leo feriat, „mindig üsd az oroszlánt”, vö. Péld. 28,15, 1.Pét. 5,8., külső és belső értelemben egyaránt. – Z.T.Cs.)

...ne bízzál a méltóságban, az ősök tekintélyében (Mk 3,33-35, 1.Timót. 1,4), ... hanem az Istenben, mint adományozóban...

A vitákban ne legyen makacsság, győzzön az értelem és a belátás.

Semmi sem állandó a hold alatt. Az ember hol gazdag, hol szegény, egyszer uralkodik, máskor szolgál, hol betegeskedik, hol jó egészségnek örvend, hol diadalmaskodik, hol pedig őt győzik le; de semmi sincs, ami olyan vigaszt nyújtana a sorscsapások ellen, mint a filozófia.

(Fordította: Bellus Ibolya, 2011, válogatta: Z.T.Cs.; alábbi zárókép: a somogyvári bencés apátság Sámson-domborműve, 11-12. sz.)

A pálos rend kezdeteinek rövid kronológiája **(O = oklevél, H = hagyomány)**

1255. *Özséb* (Eusebius), az esztergomi káptalan javadalmasa (prebendárius), kanonok-helyettes (O)

1263-1270. *Özséb* a káptalan tagja, kanonok lesz, majd néhány év múlva remete a pilisi erdőben, „Esztergom közelében”, ahol egy forrásnál és a „Hármas-barlangnál” megépíti társával a *Szent Kereszt* (Sancta Crux, Keresztur) rendházat, első főmonostort, IV. Béla király adományából (H, valószínűleg Szántón; a hét remeteséget felsoroló, 1263-ban kiadott oklevélben „Pilup sziget” Révfülöpre vonatkozhat); a „Szent Kereszt remete testvérei” (O/H) eleinte ágostonos regulát kapnak, mint a pécsi, jakab-hegyi remeték (ők sem szerepelnek az 1263-as okiratban, noha már léteztek 1225 óta)

1270 előtt IV. Béla király († 1270. máj. 3.) a pilisi remetéknek adja vadászlakát *Pilis szigeten, Benedek-völgyben* (O/H, Pilisszentlélek); később a pécsi jakab-hegyiek és más, elszórtan élő remeték, csoportok is csatlakoznak a szerveződő rendhez; *Özséb* † 1270, Szent Kereszten temetik el (H)

1287. IV. (Kun) László további földet ad a remetéknek Benedek-völgyben, megerősítve Béla király adományát, hogy ott kápolnát építsenek (O/H)

1289. IV. László a remetéknek adja *Ilewkew* földet (Jókő v. Illyekő, Illés-kő) mely a *szentkereszt*i kolostorral határos (O/H); ez az első ismert említése a Szent Kereszt kolostornak, de az oklevelek gyakran a már meglévő épületekről, birtokokról tudósítanak

1291. *Szent Kereszt* és a *kékesi Szent László* egyházak a Pilisben (O/H)

1308. a *budaszentlőrinci* rendház lesz a főmonostor; Gentilis bíboros, pápai követ a „remete-szentkeresztiek” kékesi kolostorában tárgyal Csák Mátéval, Anjou Károly királlyá választásáról (O/H)

1322. egy pápai levél először nevezi a pilisi remetét a thébai *Remete Szent Pálról* (Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae, Első Remete Szent Pál Rendje), de valószínűleg már ezt megelőzően is használták e nevet; 1327-ben kb. 30 rendházuk volt Magyarországon, 1342 óta viselnek *fehér* öltözetet (O/H)

1352. a *márianosztrai* kolostor megépítése, részint a közeli Zuvári-hegyen állott romos vár köveiből (H)

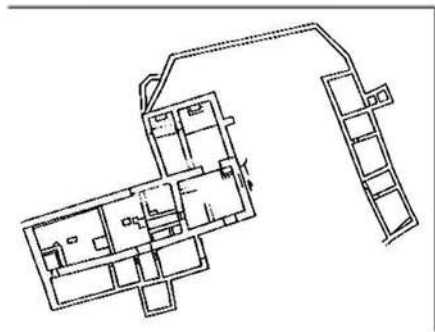
1381. Nagy Lajos király Velencéből Budára hozatja *Remete Szent Pál ereklyéit*, melyeket azután a budaszentlőrinci kolostorban helyeznek el (O/H)

1382. A Jasna Gora pálos kolostor megalapítása a Mária-kegyhelyéről híres lengyelországi *Csensztohovában*, tizenhat márianosztrai szerzetessel (O/H)

Mellékeletek

A következő oldalon:

Pilisi kolostorok, templomok egykor és ma – régészeti áttekintő térkép.
Készítette Z. Tóth Csaba

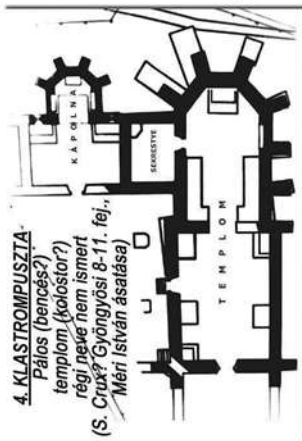

Árpádvár?
(hegycsúcs neve)

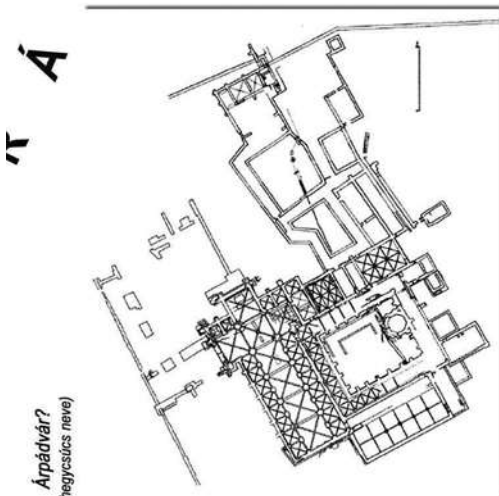
2. PILISSZENTLÉLÉK
régi neve: Pilis sziget, Benedek(ek)völgye,
IV. Béla vadászházából átalakítva, 1270, 1287
(Gyöngyösi 1983, 13-14. fej., Lazar Sarolta ásatása)

KESZTÖLC
1075, kir. adomány a garamszentbenedeki (bencés) apátság részére (szőlők és vincellérek), továbbá 1124, 1217, 1290, 1294, 1304 (Knausz), vö. lat., szlav castellum, kostolac, kostelec = kis vár, erődtemplom

4. KLASTROMPUSZTA
Pálos (bencés?)
templom (kolostor?)
régi neve nem ismert
(S. Crux? Gyöngyösi 8-11. fej.,
Méri István ásatása)

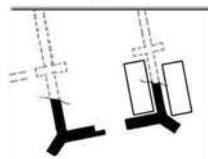

Árpádvár?
(hegycsúcs neve)

5. PILISSZENTKERESZT
régi neve: Pilis (Abbatem de Pilis,
Monasterii de Pyllis, 1299), ciszterci
apátság, legkorábbi romok a 11. századból,
Gerevich László ásatása; a "Szt. Kereszt" nevet
tévedésből kapta, mivel a 19. században visszatérő
pálosok úgy vélték, itt volt a legelső kolostoruk

Éles-kő = Illés-kő
(vö. Ilwékew, kir.
adomány, 1289, határos
S. Crux birtokaival,
Gyöngyösi, 14. fej.,
ld. még Eljye-, v. Ölle-völgy,
Illyetálya etc., és a bibliai
"archetypusok", 1. Kir. 17.4)

Pilis
756

Forrás

Fülkék, kőbánya
(volt Hármás-barlang?)

1. PILISSZANTÓ
régi neve: Zaního,
Zampto (1299)
Támpilléres, gótikus
templom alapjai
(kolostor?) tuskás
keresztes kő (S. Crux,
1263-1290? Molnár
Erzsébet részleges
ásatása, 1998)

1291: In Pilisio ecclesiae
s. Crucis?
1297: S. Cruce de
silua Pelys?
Domus s. Crucis
prope Strigonium?
1393: szántói pálosok
(O.L.L. 8014)
1725: In pago Santo
templi veteris rudera extant.
1754: Veteris ecclesiae rudera
supersunt (Mall László)

Lazarus-térkép (1528)
Szántó és Budaszentlőrinc
föltüntetésével (utóbbi helyen
őrizték Remete Szt. Pál ereklyéit,
1381 óta)

Piliscsév

Remete

Pilisjászfalu

Piliscsaba

Pilisi kolostorok, templomok egykor és ma

1. Pilisszántó (1263/70/90? S. Crux? Pálos?)
2. Pilisszentlélek (1270, 1287, Pilis sziget/Benedvölgy, pálos)
3. Pilisszentlászló (1291 előtt, Kékes, pálos)
4. Kesztlőc-Klastrompuszta (S. Crux? Pálos? Bencés?)
5. Piliszentkereszt (ciszterci)
6. Podmaniczky-major (ciszterci?)

(vö. Gyöngyösi 1983, 1988, Hervay 2007, Romhányi 2008, 2010 - Z.T.C.s.)

Sziget

6. PODMANICZKY-MAJOR
kolostorrom (ciszterci?)
Laszlovszky József ásatása

Holdvilág-árok
(Sashegyi S.,
Szórényi L.,
ásatásai),
a képen egy
"kaptárfülke" a
Nagy Sziklafal
főlött (a közelben
barlang, forrás)

A szántói keresztés kő
(80 x 40 cm; vö. "Tratres
heremiteae Sanctae Crucis",
a Szt. Kereszt remete festvérei,
Gyöngyösi 8-11. fej.)

Csobánka

S

Pomáz

Z. Tóth Csaba

PÁLOSOK KERESÉSE

*— “héjtól a magig”, a kezdetektől
Gyöngyösi Gergelyig, s tovább*

A tanulmány címlapterve a pilisszántói keresztés kő rajzának és a gödöllői királyi kastély Sámson-kútjáról készült fotója felhasználásával. Tervezte: Z.Tóth Csaba